

УДК 727.8

БУДІВЛЯ ОСНОВНОГО КНИГОСХОВИЩА НПБУ (Сторінки зі 100-літньої історії)

У статті висвітлено столітню історію споруди колишнього зернового елеватора Л. Бродського, яка після реконструкції і добудови в 1970-х рр. уже 30 років є основним книгосховищем НПБУ, розрахованим на зберігання 4 млн. томів. Викладено перипетії будівництва й експлуатації елеватора, визнаного згодом пам'яткою промислової архітектури Києва поч. ХХ ст., його долю у 1920-х–1960-х рр., особливості функціонування споруди як книгосховища.

Ключові слова: зерновий елеватор Л. Бродського, пам'ятка промислової архітектури, НПБУ, книгосховище, вимоги до експлуатації книгосховищ.

ПЕРЕД будь-якою великою бібліотекою, особливо якщо вона має статус національної чи державної, часто постає проблема пошуку вільних чи нових приміщень для розміщення безперервно зростаючих фондів та нових структурних підрозділів. Навіть якщо для неї спроектовано і збудовано нове приміщення «із запасом», з урахуванням майбутнього розширення, досить швидко резервні площі «з'їдаються» новими фондами та підрозділами й знову доводиться шукати нових площ. У науковій літературі це явище охарактеризовано як «вічний супутник бібліотек, що перешкоджає їхньому розвитку» [1, с. 6]. В умовах мегаполісів, де гостро бракує вільної землі, особливо в центрі міст, далеко не завжди є можливість прибудувати до бібліотечних споруд нові книгосховища та інші службові приміщення. Тому майже всі сучасні великі бібліотеки світу, що володіють багатомільйонними фондами, розташовуються в кількох відокремлених приміщеннях, мають кілька філій, які часто досить віддалені одна від одної. Це, звичайно, створює багато незручностей як для бібліотечних працівників, так і для користувачів книгозбірень, але з цим доводиться миритися.

Така сама проблема постала й перед Державною республіканською бібліотекою (ДРБ) УРСР ім. КПРС (тодішня назва Національної парламентської бібліотеки України) вже через 3–4 роки після того, як вона в 1957 р. отримала статус головної книгозбірні республіки, державного універсального депозитарію, здобула право на комплектування обов'язковими союзним і республіканським примірниками творів друку. Сумарний обсяг фондів бібліотеки зростав настільки стрімко (до 400–500 тис. прим. щороку), що навіть започаткування в 1960–1970-х рр. кількох філіальних книгосховищ, розміщених на перших та підвальних поверхах житлових будинків у різних куточках Києва (на Березняках, Печерську, Чоколівці, в Голосіїві та ін.), проблему розміщення нових надходжень видань вирішувало лише на короткий час. Керівництву бібліотеки доводилося постійно клопотатися перед урядовими інстанціями і київською владою про виділення нових приміщень для фондів. Значно погіршилося обслуговування читачів, яким доводилося тривалий час чекати, поки замовлену ними літературу буде доставлено з філіальних книгосховищ до головного корпусу бібліотеки на вул. Кірова (нині – вул. М. Грушев-

ського, 1). Питання про прибудову до цього корпусу нового книгосховища навіть не порушувалося, бо, по-перше, це не дозволяло зробити складний рельєф високого дніпровського пагорба, по-друге, багатопверхова споруда сховища спотворила б архітектурно-просторовий ансамбль центральної частини Києва.

Після того, як у 1967–1968 рр. зайшло у безвихідь питання про виділення в тимчасове користування чергового приміщення для розміщення фондів (цього разу – на території Державного історико-культурного заповідника «Києво-Печерська лавра»), на урядовому рівні в 1968 р. було прийнято рішення щодо надання бібліотеці земельної ділянки площею 1,5 га на лівому березі Дніпра, на території Микільської Слобідки (нині тут житловий масив Лівобережний, поблизу однойменної станції метрополітену), для проектування й будівництва до 1980 р. нового книгосховища, розрахованого на 6 млн томів. У СРСР книгосховищ такої ємкості на той час не існувало. Керівництву бібліотеки навіть вдалося виклопотати в Київському міськвиконкомі рішення про збільшення ділянки більше ніж утричі – до 5,0 га.

Замовлення на проектування було розміщено в інституті «Київпроект». Це завдання перебувало на контролі ЦК Компартії України, а загальна вартість будівництва попередньо оцінювалась у 2,5 млн крб. Однак досить швидко стало зрозуміло, що через необхідність здійснення гідронамиву ґрунту заввишки 2,5–3 м, складнощі проектування, частину якого могли виконати лише в Москві, вартість будівництва значно перевищить запланований обсяг.

Зрештою, розв'язання проблеми виявилось зовсім неочікуваним. Приміщення під нове книгосховище було знайдено майже в центрі Києва – на Подолі, в районі літописного Боричевого узвозу (назва збереглася до наших часів), поблизу Поштової площі, і, що є найсуттєвішим, досить близько від головного корпусу бібліотеки. Це була будівля колишнього зернового елеватора Бродського. Хто був ініціатором його перетворення на книгосховище, кому першому це спало на думку, на жаль, невідомо. Між тим історія цієї споруди є досить цікавою і заслуговує на окрему розповідь.

Майданчик під елеватор у районі сучасної Поштової площі було обрано не випадково. Саме в цьому місці, яке образно називають «воротами Подолу», ще

з часів Київської Русі був дніпровський транспортний вузол, тобто київська гавань, де швартувалися великі й дрібні річкові судна, котрі перевозили різноманітні вантажі, у тому числі зерно та борошно. У повоєнний час тут збудували Річковий вокзал. Історію промислових будівель у цій частині Подолу свого часу дослідив відомий киевознавець М. Кальницький [3].

Задля мінімізації затрат на транспортування збіжжя і його переробку на Боричевому узвозі ще в 1857 р. було збудовано перший у Києві паровий млин. Спорудив його купець І-ї гільдії Андрій Глезер на території своєї садиби. У 1870 р. млин став власністю родоначальника головної київської гілки знаменитої династії цукрозаводчиків-мільйонерів та благодійників Ізраїля Бродського, котрий, як відомо, був одним із засновників і меценатів Київської російської публічної бібліотеки – попередниці сучасної НПБУ. Наступним власником став його син Лазар. Бродські прикупили сусідні ділянки і значно розширили виробництво. Зокрема, в 1888 р. замість порівняно невеликого млина вже діяв великий чотириповерховий корпус. Однак три роки по тому через іскру в підшипнику вала зерноочисного відділення ця будівля згоріла вщент [3].

Л. Бродський із компаньйонами в 1890-х рр. збудував на цьому ж місці гігантський елеватор парового млина акціонерного Товариства «Київський паровий борошномельний млин» (починаючи з 1904 р., після смерті засновника товариства, воно скорочено називалося вже «Лазар Бродський»). Однак споруджене інженером Ейхенвальдом механізоване зерносховище, що складалося з трьох дерев'яних башт, у ніч з 14 (27) на 15 (28) липня 1906 р. повністю згоріло внаслідок величезної пожежі, що зачепила навіть головне приміщення поштового двору (збереглося до наших днів) на протилежному боці Боричевого узвозу.

Проте і після другої пожежі, збитки від якої оцінювались у півмільйона рублів, млин відродили. Вже через рік інженер Ч. Волкенштейн розробив проект повністю цегляного, на міцному кам'яному фундаменті, елеватора, розрахованого на зберігання 1 млн пудів зерна (приблизно 15–16 тис. тонн) і з проектною потужністю млина в 3 млн пудів на рік. На той час цей елеватор був одним із найбільших не лише в Російській імперії, а й у світі. На підприємстві працювало 185 людей, зокрема відомий у майбутньому політичний і державний діяч, фактичний керівник України (генеральний секретар ЦК КП(б)У) в 1925–1928 рр. Л. Каганович (у своїх мемуарах він згадує про надзвичайно важкі умови праці на елеваторі та організований ним виступ-протест вантажників, за що і був звільнений з роботи).

Новий елеватор, враховуючи його колосальні на той час розміри, звели дуже швидко – за два роки. Цього разу під час будівництва було вжито всі можливі протипожежні заходи. Вони цілком себе виправдали, коли споруду млина спіткала третя пожежа. Трапилося це восени 1920 р. (за іншими відомостями – 1918 р.), коли внаслідок розрухи пожежні служби Києва були майже розвалені. Елеватор, що сусідив із млином, вцілів, але надалі за своїм прямим призначенням використовувався лише після деякої перерви і досить короткий час.

Споруду елеватора спроектовано у вигляді колональної середньовічної цегляної базиліки, увінчаної прямокутною зубчастою баштою. Три стіни будівлі були повністю глухими, вікна залишені тільки у східній, фасадній стіні, що виходить у бік Дніпра. Завдяки башті, масивності всієї споруди та її помітному висотному домінуванню над традиційно малоповерховим Подолом, фасадній стіні, оформленій у модернізованому романо-готичному стилі, виступам у стінах (т. зв. лопаткам) і за загальним абрисом елеватор здавля нагадував уславлену культову споруду в Парижі, тому київські гострослови прозвали його Notre Dame de Podol. Інша поширена «народна» назва – «млин Бродського» – є помилковою, оскільки як млин будівля ніколи не використовувалася. Сам млин, що, як відомо, згорів під час громадянської війни, розміщувався поряд. У 1960-х рр. на його місці, а саме на розі вулиць Ігорівської і Набережно-Хрещатицької, збудували звичайний п'ятиповерховий житловий будинок.

Товщина стін у цокольній частині споруди елеватора перевищує один метр. Усередині нього частину обсягу було поділено перекриттями на 9 ярусів. З тильного боку до елеватора примикав двоповерховий будинок т. зв. мебльованих кімнат «Дніпровський порт» (напівготель, напівпансіон), відомий тим, що в 1894–1896 рр. тут мешкав і творив російський письменник О. Купрін. Цей будинок як аварійний був знесений у серпні 1982 р., а згодом відновлений у старих формах із добудовою третього поверху. Нині в ньому розміщується Головне контрольно-ревізійне управління Державної ревізійної служби України.

Після пожежі 1920 р. елеватор декілька років стояв пустою, оскільки у тогочасної київської влади в умовах тотального занепаду всієї економічної інфраструктури міста не було коштів як на його ремонт, так і на розбирання дощенту згорілого сусіднього млина. Надалі елеватор використовувався як малопотужне зерносховище та складське приміщення. Після війни, коли на Набережно-Хрещатицькій вулиці, ближче до Рибальського острова, було споруджено типовий, повністю механізований бетонний елеватор баштового типу, будівля на Боричевому узвозі остаточно втратила своє первісне призначення [4]. Відомо, що розглядалися проекти розміщення тут ломбарду, Палацу спорту «Спартак». Однак використання величезної споруди під такі об'єкти було явно нераціональним.

Зрештою, 16 березня 1970 р. Київський міськвиконком ухвалив рішення про передання будівлі колишнього елеватора за адресою Боричів узвіз, 13 на баланс Міністерства культури УРСР з метою розміщення в ній книгосховища ДРБ УРСР ім. КПРС. На користь цього доволі несподіваного рішення спрацьовували такі аргументи: споруда була у відмінному стані й завдяки капітальним стінам могла експлуатуватися кілька століть; за всіма своїми характеристиками вона дуже добре підходила для використання як книгосховища на кілька мільйонів томів, що давало можливість на багато років закрити хронічну проблему пошуку вільних площ під розміщення невинно зростаючих обсягів фондів головної бібліотеки України; для введення будівлі в експлуатацію потрібно було лише деяке її інженерне переоблад-

нання під системи вентиляції, електропостачання, протипожежної безпеки тощо, в той час як зведення нової споруди «з нуля» вимагало б багатомільйонних асигнувань і кількарічних проектувального та будівельного циклів; елеватор розташовано на невеликій відстані від головного корпусу бібліотеки (при проїзді громадським транспортом – одна зупинка, пішки і автотранспортом – 10–15 хвилин); нормальне транспортне сполучення з іншими районами Києва (великим плюсом було також відкриття у найближчій перспективі станції метрополітену «Поштова площа»). Серед недоліків називали загрозу затоплення перших поверхів книгозбірні під час великої повені (втім, ця загроза була суто теоретичною, а за умови відведення перших поверхів під технічні служби для книжкового фонду небезпеки взагалі не виникало), сильну загазованість повітря через великий транспортний потік, а також занадто малу площу прилеглої території. Але, пропри ці мінуси, переобладнання колишнього елеватора Бродського під книгосховище на той час було для бібліотеки ледь не ідеальним шляхом виходу із затяжної кризи пошуку вільних площ.

Генеральним підрядником з реконструкції споруди було призначено найавторитетнішу будівельну організацію міста – трест «Київміськбуд». Проектувальні роботи покладено на інститут «Головквипроєкт» (керівник робіт – О. Перченков). Ввести споруду в експлуатацію передбачалося до кінця 1974 р. Ще в 1969-му в бібліотеці було створено спеціальний структурний підрозділ – відділ будівництва й архітектури, а також запроваджено посаду заступника директора з будівництва.

Проект реконструкції розроблявся протягом 1971 р. Надалі було прийнято відповідну постанову Ради Міністрів УРСР, згідно з якою в 1972–1974 рр. планувалося здійснити перебудову приміщення елеватора під книгосховище бібліотеки, розраховане на 4 млн томів. Крім того, передбачалося прибудувати до книгосховища корпус службово-виробничого призначення площею понад 1 000 м² із двома читальними залами на 150 місць. Також потрібно було виконати значний обсяг робіт із підключення до споруди систем електропостачання, каналізації, тепlopостачання, здійснити її телефонізацію, радіофікацію, встановити й ввести в експлуатацію вантажний підйомник та пасажирський ліфт, змонтувати і запустити складні системи вентиляції, протипожежної сигналізації в усіх приміщеннях і багато інших будівельно-монтажних та ремонтних робіт. Найпершою проблемою, яку потрібно було вирішити, стало відведення ґрунтових вод із будівлі.

Роботи на об'єкті виконували різні організації та управління, що входили до складу «Київміськбуду». Проте, незважаючи на те, що реконструкція перебувала на контролі ЦК КПУ, Ради Міністрів УРСР, республіканського Міністерства культури, Київського міськвиконкому, роботи виконувалися надто повільно, асигнування освоювалися лише частково [5]. На критику, в тому числі у пресі, письмові й усні прохання та вимоги прискорити темп робіт керівництво «Київміськбуду» майже не реагувало, на наради не з'являлося [6]. Будівельників постійно перекидали на

інші об'єкти. За таких темпів робіт швидко стало зрозумілим, що вкластись у планові строки здачі нового книгосховища (до кінця 1974 р.) нереально. У 1974 р. ЦК КПУ призначив новий термін введення споруди в експлуатацію – кінець 1976 р. Але і цей термін керівники будівельних організацій зірвали, темпи будівництва уповільнилися ще більше.

Задля прискорення темпів та належного контролю за якістю робіт у штат бібліотеки на період реконструкції було введено посаду заступника директора з будівництва. Її обійняв досвідчений будівельник М. Печак. Але і йому, а особливо директору бібліотеки В. Бабичу, доводилося витратити багато часу, енергії, аби не було відхилень від графіків. В. Бабич у 1970-х рр. фактично мав подвійне навантаження: крім власне вирішення повсякденних суто бібліотечних питань, він мусив постійно перейматися проблемами будівництва.

Основні будівельні роботи на Подолі тривали до кінця 1980 р. Якщо врахувати, що на початку ХХ ст. величезну споруду елеватора було збудовано за два роки майже без будівельної техніки й засобів механізації, а в 1970-х рр. на реконструкцію вже повністю збудованої споруди із застосуванням найсучаснішої на той час техніки пішло дев'ять років замість запланованих трьох, то такі «темпи» роботи будівельників і монтажників не можуть не шокувати. В окремі періоди на важких фізичних та малокваліфікованих роботах працювали й співробітники бібліотеки.

Слід зазначити, що колишній елеватор було перетворено на складну в інженерно-технічному плані споруду: підведено різні комунікації – електропостачання (з прибудовою трансформаторної підстанції), водогін, каналізацію, парове опалення, телефонні лінії; змонтовано пристрої примусової вентиляції й кондиціонування в книгосховищах, автоматичну станцію хімічного пожежогасіння, різну контрольно-вимірювальну і сигнальну апаратуру, пасажирський ліфт, два вантажні підйомники тощо.

Державна приймальна комісія у складі 15 осіб – керівників різних організацій і установ на чолі із заступником міністра культури УРСР П. Сергієнком після всебічного обстеження об'єкта 30 грудня 1980 р. підписала акт приймання в експлуатацію будівлі під книгосховище з оцінкою «добре». Це був своєрідний і довгоочікуваний подарунок колективу та читачам бібліотеки на новий, 1981 рік. Загальна вартість витрат на будівництво становила 2,038 млн руб. [7].

Офіційно, відповідно до наказу по бібліотеці, освоєння нового книгосховища розпочалося з 18 квітня 1981 р. Протягом кількох місяців із головного корпусу і філіальних книгосховищ сюди звозили літературу, яку розставляли на полицях на відведених для неї поверхах (ярусах) у форматно-нумераційному порядку. Враховуючи величезний обсяг фондів (було переміщено майже 2 млн прим. документів), це була непроста робота, в якій брав участь майже весь колектив книгозбірні.

Новому книгосховищу, яке в НПБУ набуло статусу головного, вже 30 років. Нині без нього неможливо уявити діяльність бібліотеки. Також у цій будівлі на всіх поверхах, за винятком першого, який займа-

ють інженерно-технічні служби, поліграфічна дільниця, реставраційна майстерня та ін., приблизно 10% загальної площі переобладнано у приміщення для різних структурних підрозділів бібліотеки – відділів зберігання документних ресурсів, рідкісних і цінних книг, обмінного і резервного фондів, редакційно-видавничого, МБА, Інформцентру з питань культури та мистецтва тощо. Таких поверхів сім (відносно ярусів книгосховища вони не скрізь розміщуються на одному рівні та мають набагато вищі стелі).

Спливає час. В останні роки помітно змінилися й суттєво ускладнилися функції та завдання, що покладаються на НПБУ. Без головного книгосховища на Подолі виконувати їх у належному обсязі й своєчасно було б неможливо. Помітно змінився і сам Київ, точніше, його архітектурні риси та містобудівна політика. В останні роки впритул до основного книгосховища бібліотеки виросла ще більша за висотою і обсягом споруда модерного готельно-офісного центру. Через неї велетенський колишній елеватор (йому, як і головному корпусу бібліотеки, зовсім недавно виповнилося 100 років), котрий увесь цей час був однією з домінуючих точок Подолу, нині став майже непомітним, особливо з боку Дніпра.

Сторічний ювілей споруди, яку справедливо визнано пам'яткою промислової архітектури Києва початку ХХ століття, є зручним приводом для того, щоб згада-

ти непрості перипетії будівництва та існування колишнього зернового елеватора, який уже три десятиліття успішно функціонує як бібліотечно-інформаційний комплекс; і для привернення уваги громадськості до проблеми збереження історичної забудови Києва, неповторної аури мальовничого старовинного Подолу, осередків культури в столиці України, адже, як свідчать події останніх років, навіть старі стіни метр за втовшки, які ще можуть стояти віками, бувають беззахисними, коли йдеться про меркантильні інтереси нинішніх можновладців і скоробагачків.

Список використаних джерел

1. Хахалева Н. И. Перспективы развития национальной системы депонирования документов / Н. И. Хахалева // Библиотечное дело – XXI век : науч.-практ. сб. – М., 2002. – № 2. – С. 5–14.
2. Державний архів Київської області. – Ф. 178, оп. 6, спр. 10. – Арк. 51–54.
3. Историческая застройка XIX века. Усадьба по ул. Боричев взвоз, 13 в г. Киеве : Ист. записка / Архит.-проект. кооператив «Реставратор» ; сост. М. Кальницкий. – К., 1992. – 92 с., ил. – Ротапринт.
4. Ієвлева В. Пам'ятки індустріального розвитку Києва кінця ХІХ – першої третини ХХ століття / Валерія Ієвлева. – К. : Прес-КІТ, 2008. – 248 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). – Ф. 5116, оп. 1, спр. 268. – Арк. 192–195.
6. Бабич В. Ну и темпы! : [Про реконструкцію колишнього елеватора] // Правда України. – 1976. – 24 нояб.
7. ЦДАВО. – Ф. 5116, оп. 19, спр. 1437. – Арк. 1–9.

ПРОЕКТИ І РОЗВІДКИ

*Ю. Амелченко, директор
Одеської обласної універсальної
наукової бібліотеки ім. М. Грушевського,
заслужений працівник культури України*

БІБЛІОТЕЧНИЙ ПРОЕКТ «ЧИТАЮЧА ОДЕЩИНА»

СЬОГОДНІ перед бібліотечною спільнотою постала проблема, про яку майже три десятиріччя тому попереджали деякі вчені. Йдеться про «кризу читання», що спостерігається в усьому світі й в Україні.

Інновації в бібліотечній справі, впровадження комп'ютерних технологій привели до того, що сучасний читач відрізняється від читача 90-х років минулого століття, і сьогодні ми здебільшого називаємо його користувачем. У професійній пресі дедалі частіше досить серйозні вчені обговорюють питання заміни термінів «бібліотека» і похідного від нього «бібліотекар» як архаїчних назв установи і професії в інформаційному суспільстві на «інформотеку» та «соціоінфолог», де в основі лежить не «біблію» – «книга», а «інфо» – інформація.

Враховуючи зазначені тенденції і прагнучи з'ясувати ситуацію з читанням, що склалася в регіоні, Одеська ОУНБ ім. М. Грушевського провела дві соціологічні розвідки – дослідження «Бібліотека: що потрібно сучасному громадянину» і бліцопитування молоді «Ваше визначення читання як форми відпочинку». До участі в останньому було запрошено студентів, молодих спеціалістів, учнів, тобто тих, хто

сьогодні є найбільш активною частиною читацького контингенту в більшості бібліотек. Майже 60% респондентів відповіли, що не вважають читання формою відпочинку, позиціонують його як важку працю, «старомодне заняття», котре втратило престиж, тому читають тільки в разі потреби.

Одержавши такі, досить тривожні результати, рада директорів обласних та центральних бібліотек Одеського регіону ініціювала бібліотечний проект «Читаюча Одещина», до участі в якому залучено Одеську організацію Національної спілки письменників України, фахівців Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Ушинського, обласну газету «Одеські вісті», три телевізійні канали. Проект має на меті культивування читання з метою просвітництва, духовного розвитку, інтелектуалізації особи. Глибинний задум його реалізації полягає й у тому, що осмислене, цілеспрямоване читання є складовою культурної безпеки та духовного потенціалу нації.

Проект передбачає поєднання новітніх інформаційних і суто традиційних бібліотечних технологій. Його виконання неможливе без упровадження бібліотечних інновацій як наслідку творчого зростання бібліотекарів. Саме творче ставлення до своєї роботи